کەرکوکی جاران و ئێستا

ن:دکتۆر نوری تاڵەبانی
و:ساڵح محەممەدئەمین

قسەی زۆر سەبارەت بە پێناسەی کەرکوك کراو، لە بەرپرسانی تورك و کەسانی دیشەوە، وتەی جیاجیای لە بارەوە درا. بەراوردێکی بارودۆخی کۆنی، واتە تا سەرەتای پەنجاکان، لەگەڵ ئێستایدا، کە لە ئەنجامی ڕەفتاری ڕژێمە دژ بە سەرجەم ڕێسا قانونییەکان و پابەندێتییە دەوڵەتییەکانەوە هاتووە، بەربڵاوێتی ئەو کارەساتە مرۆڤایەتیانەمان لا ئاشکرا دەکات کە خەڵکی کەرکوك و ناوچەکانی تری سەر بەو شارە تیایدا دەژین. ئێمە لێرەدا زیاتر باس لە کەرکوك دەکەین و دەیکەینە نموونەیەکی ئەم بەراوردکارییە، چونکە ئەوساو ئێستاش، کەرکوك تەوەرەی ئەم سیاسەتە ڕەگەزپەرستانەیە بووە، کە بە چاودێری و ڕێنماییکردنی باڵاترین دەستەڵاتی وڵاتەکە بەڕێوەدەچێ.

لێکۆڵینەوەی باری کۆمەڵایەتی هەر شارێك، پێویستی بە لێکدانەوەی بارودۆخەکەیو ئاشکراکردنی پێوەندی شارەکە، بە تاك و کۆمەڵگاکەیەوە، هەیە، ئەویش بە دیاریکردنی هۆکارو ئەو کاریگەریانەی پێکەوە ئەم ژیانە پێکدێنن و شێوەیەکی تایبەتی دەدەنێ. چونکە مرۆڤ بەو دەورووبەرەوە بەندە کە تیایدا دەژێ و کارلەیەکدی دەکەن، مرۆڤیش بەپێی پێویستییەکانی هۆگری دەبێ، تا خۆیی تیادا بگونجێنێ.

پێشتر، پیشەی زۆربەی دانیشتوانی کەرکوك ئەو کارە دەستی و میللییانە بووە کە بۆ پێویستییەکانی کشتوکاڵ بەکاردێنران، چونکە کشتوکاڵ کۆڵەکەی ژیانی ناوچە دەشتاییە بە پیتەکانی کەرکوك بوو. خەڵکی ناوچەکە، لەو گوندە زۆرو دەشتاییە بەپیتانەیدا، بە شێوازێکی کۆن کشتوکاڵی زستانەو هاوینەیان دەکردو، بەشێوەیەکی بەربڵاویش خەریکی ئاژەڵداری بوون. بە شێوەیەکی ئاسایی خەڵکەکەی، بە زۆری لەو گوندو ناوچانە خڕدەبوونەوە کە ڕووبارو ڕووبارۆچکەو کانیو سەرچاوەی ئاوی زۆری تێدابووە، ئەوانیش کەوتبوونە لای سەروو و خۆرهەڵاتییەوە، خەڵکەکە کەمتر لە شوێنە کەم ئاوەکاندا کۆدەبوونەوە، بەڵام دانیشتوانی کەرکوك خۆی، لە پاڵ پیشەو کارە دەستییە جۆربەجۆرەکانی پێویستیی کشتوکاڵدا، بازرگانیشیان دەکرد، هەندێکیشیان فەرمانبەرێتی میری یان پیشەی خزمەتگوزاری تریان دەکرد. مرۆڤ گەر سەرنجێکی خێرای جلوبەرگی دانیشتوانەکەیی بدایە، ئەوا لە باری کۆمەڵایەتی خەڵکەکە دەگەیشت. بەڵام دوای دامەزراندنی دەزگا نەوتینییەکان و دەستکردن بە هەڵکەندنی چەندین بیر و ڕاکێشانی بۆری نەوت لە ناوچەکەدا، بارەکەی گۆڕی. ئیتر"بە هەزاران کرێکارو خاوەن پیشەو کەسانی کارامە و دەسترەنگین بەسەر شاری کەرکوکدا داباریین، بەدوای ئەوانیشدا هەزارانی دی لە خاوەن پیشەی جۆربەجۆر و بازرگانانی پچووك و فرۆشیاران و ئەوانەی دوای پاروو نانێك کەوتبوون، هاتن، شارە نەوتینەکە ـ بە تایبەتی شاری کەرکوك ـ پڕبوو لەو خەڵکەو، گیانی بە بەردا هات و باری ئابووری و ئاوەدانیو کۆمەڵایەتی تیایدا پەرەی سەند".[1] بەوجۆرە پیشەسازی نەوت بووە هۆی داباریینی هەزاران خێزانی عەرەب و ناعەرەب، لە ئاشووریو ئەرمەن و هی تریش، بەسەر خودی کەرکوکداو تیایدا جێگیربوون. لە گەڕەکە کۆنەکانیدا، بە تایبەتی لەو گەڕەکانەی لە دەزگاکانی کۆمپانیای نەوتەوە نزیکبوون، گەڕەکی نوێ بۆ خەڵکە نوێکە دامەزرا.

لە سەردەمی عوسمانییەوە، کوردو تورکمان زۆرینەی دانیشتوانی کەرکوك پێکدێنن، عەرەبیش دوای ئەوان دێ و ئەمجا جوولەکەو کلدان. لە "قاموسی الاعلام"دا، کە "شمس الدین سامی" گەڕیدەو مێژونووسی ناوداری

عوسمانییەکان، ساڵی ١٨٩٦ لە "ئەستانە"، دایناوە، کە باسی باری کۆمەڵایەتی ناو شاری کەرکوک دەکات، دەڵێ "سێ بەشی خەڵکەکەی کوردەو چواریەکەکەی دیشی لە تورك و عەرەب و ئەوانی دی پێکهاتووە. ٧٦٠ جولەکەو ٤٦٠ کلدانیش لە شارەکەدا دەژین". ئەمجا ئەم "مەوسوعە"یە شوێنی کەرکوکمان بۆ دیاری دەکات و ئاماژە بۆ باری بەڕێوەبەرێتی و ئاوەدانی دەکات و دەڵێ: "دەکەوێتە ولایەتی موسڵی سەر بە کوردستان و ١٦٠ کیلۆمەتریش لە خوارووی خۆرهەڵاتی شاری موسڵەوەیە، کەوتۆتە ناو چەند گردێکی پاڵ یەك و بە تەنیشت دۆڵێکی فراوانەوەیە، کە دۆڵی "ئەدهەم"ی پێدەووترێ، مەڵبەندی ئەیالە سنجاق "شارەزوور"ەو دانیشتوانەکەشی ٣٠٠٠٠ کەسە، قەڵایەك و ٣٦ مزگەوت و ٧ قوتابخانەو ١٥ تەکیە و گۆشەو ١٢ خان و ١٢٨٢ دوکان و ٨ گەرماو و. . . تیادایە"[٢].

کورد، ئەوساو ئێستاش، بە تایبەتی لە گەڕەکەکانی خۆرهەڵات و سەرووی شارەکەوە دەژین، بەڵام لە گەڕەکەکانی تری کەرکوکیشدا، شان بەشانی تورکمان و ئەوانی دی هەن. کورد کۆنترین نەتەوەیە کە لەشارەکەو ناوچەکەدا نیشتەجێ بووبێ، دوای ئەو تورکمان و ئەمجا نەتەوەکانی دی، کە دواتر تیایدا جێگیربوون، دێن. لە کتێبی ڕابەری مێژووی ناودارانی شارەکانی عێراق (بەشی دووەمی تایبەت بە لیوای کەرکوک) ، کە ساڵی ١٩٤٧ دەرچووە، هاتووە "تورك - یان تورکمان وەك ناو دەبرێن - نوێترین نەتەوەی نیشتەجێی کەرکوکن، باو و باپیرانیان - وەك مێژوو نووسان دەیگێڕنەوە - لە ناوەڕاستی سەدەی حەڤدەی زاینییەوە، لەگەڵ ئەو هەڵمەتە گەورەیەی سوڵتان موڕادی چوارەمی عوسمانی دژ بە فارسەکان (سەفەوییەکان) ، بۆ سەر عێراق ڕێکیخست و بەغدای لێسەندنەوەو، هەر خۆشی سەرکردایەتی کرد، هاتوون". لە هەمان کتێبدا هاتووە "ئەم سوڵتانە دوای ئەوەی لە عێراقدا بەسەر سەفەوییەکاندا سەرکەوت و بەغدای لێسەندنەوەو - پێش گەڕانەوەی بۆ ئەستانە - لە نێوان خۆیو بەغداداو، بۆ بەرگریکردن لە کاتی پێویستدا، سەربازگەی بەهێزی لەم وڵاتەدا هێشتەوەو، ئەم سەربازگایانەی لەسەر هێڵێکی خەیاڵی، کە لە عێراقدا بە ناوچە کوردی و عەرەبییەکاندا دەڕویشت، لە بەدرەوە بەرەو سەرووی خۆرئاوا دەستپێدەکات و، بە مەندەلی و قزلربات و خانەقین و قەرەتەپەو کفری و دوزخورماتوو داقوق و کەرکوك و ئاڵتون کۆپریو هەولێر و موسڵ و، تا شارۆچکەی تەلەعفەری خۆرئاوای موسڵ دەڕوات، ئاشکراشە کە ئەم هێڵە ئەو ڕێگا (ستراتیژیی) یە کە ئەنەدۆڵ بە عێراقەوە دەبەستێتەوە". دانەرانی ئەم کتێبە، کە کۆمەڵە لێکۆڵەرەوەیەکی عەرەبن، ئەوە یەکلایی دەکەنەوە کە "ئەو تورکانەی لە عێراقدا نیشتەجێن - بە تورکەکانی لیوای کەرکوکیشەوە - نەوەی پیاوانی ئەو سەربازگا عوسمانیانەن کە بۆ پاسەوانێتی وڵات و مسۆگەرکردنی پێوەندیی سەربازانەی نێوان خۆیان و پایتەختی عوسمانییەکان دانرابوون، لەو شارو گوندانەی سەربازگاکانیانی تیادابووە، یان نزیکیان، نیشتەجێ بوون، ئەمجا بە تێپەڕبوونی کات، پیاوانی سەربازگاکان تێکەڵ بە خەڵکەکەی بوون و نەوەیان خستۆتەوە، ئەو نەوەیە ئەمڕۆ هاووڵاتیانی دڵسۆزن. " سەرەك بنەماڵە تورکە ڕەسەنەکانیش، کە لە سەردەمی عوسمانییەکانەوە لە شارەکەدا نیشتەجێن، وەك سەرۆکانی هەردوو بنەماڵەی نەوتچی و ئاوچی و هی دیش، ئەوە یەکلا دەکەنەوە. لەو کتێبەی لە سەرەوە ئاماژەی بۆکرا، لە زاری نازم بەگی کوڕی ساڵح پاشای نەوتچی سەرۆکی بنەماڵەی نەوتچی زادە کە ساڵی ١٩٤٧ لە کەرکوکدابووە، هاتووە "بنەچەی خێزانەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ تیرەیەکی تورکی نیشتەجێی ئاسیای پچوك (ئەنادۆل) ئەمجا هەندێکیان بەرەو عێراق کۆچیان کردووە. قارەمان ئاغای باپیرەی ئەم بنەماڵەیە، کانە نەوتەکانی کەرکوکی دیوەتەوە و دەستی بەسەر ئەوان و زەوییەکانی دەوروبەریشیاندا گرتووە" بەردەوام دەبێ و دەڵێ، "چەند وەچەیەك پلەی - متسلمیە - تەنیا بە دەست خێزانەکەیەوە بووەو، تا دەوڵەتی عوسمانی بڕیاری لابردنی دا،

www.kurdistannet.org
23-4-2003 3:28

پشتاوپشت بۆ وەچەکانی دییان ماوەتەوە، عەبدوڵلا بەگی ئال نەوتچی، باپیری نازم بەگ، دوا (متسلم) بووە"[3].
هەمان یەکلاییکردنەوەش بە زاری سەرۆکی بنەماڵەی ئاوچی، کە بە نووسەری کتێبەکەی وتووە، بنەماڵەی ئەوانیش بنەماڵەیەکی تورکی ڕەسەنەو "بنەچەکەیان دەچێتەوە سەر خێزانێکی تورک، کە هەنێکیان هێشتا لە شاری (قونیە) ن، باپیرە گەورەی (ئەمیرخان) ، بە یاوەری سوڵتان مورادی چوارەمی عوسمانی، لە هەڵمەتە بەناوبانگەکەی کە عێراقی لە فارسەکان سەندەوە، هاتۆتە عێراقەوە"[4]. نووسەری کتێبەکە باسی باری ئەو ئەتەنیانەی تریش دەکات کە لە شارەکەدان و، دەڵێ "ئەو کەمایەتیانەی ئێستا لە لیوای کەرکوکدا نیشتەجێن، گرنگەکانیان (ئەرمەن) و (ÉÑØÇÁ) یە بەر لە جەنگی جیهانی یەکەم و کاتی جەنگ، کە عوسمانییەکان ناچاریان کردن شوێنەکانی خۆیان جێبهێڵن هاتوونەتە عێراقەوە، لە شارە گەورەکاندا، لەوانە شاری کەرکوک، جێگیربوون"[٥]. ئەمجا ئەم مەوسوعە عێراقییە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ئاینی بەربلاو لە کەرکوکدا ئیسلامەو زۆربەی دانیشتوانەکەشی موسوڵمانن و بە ئاینەکەیانەوە پابەندن، ئەویش، بە زۆری مزگەوت و تەکیەو شوێنی ئیمانداری‌و قوتابخانە ئاینییەکانیدا دیارە. زۆربەی پیاوە ئاینییەکانی شارەکەو ناوچەکەش، مەلاو شێخی تەریقەتە سۆفییەکان لەو کوردانەن کە لە نێو خەڵکیدا ناویان هەیە. لە شارەکەدا چەندین تیرەی (مەسیحی) و (صابئە) و (جوولەکە) ـ بەر لە ڕەوانەکردنیان بۆ فەلەستین، کە لە سەرەتای پەنجاکاندا کرا ـ. جوولەکە بازرگانێتی و گۆڕینەوەی پارەو زەرەنگەرێتییان دەکرد، بەڵام صابئەکان زیوگەرێتییان دەکرد، مەسیحییەکانیش وەك دانیشتوانەکەی دی شارەکە بە پیشەی هەمەجۆر و کارکردنەوە خەریکبوون، هەمووش پێکەوە بە ڕێکوپێکی و خۆشخاڵییەوە دەژیان[٦].

بەڵام زۆربەی دانیشتوانی قەزاو ناحیەو گوندەکانی دەری شار، عەشایەرن. زۆربەی ئەم عەشایەرانەش کوردن و لە ناو شاریشدا بوونی بەرچاویان هەیە، کە زۆریان لە کەرکوکدا نیشتەجێن، بەتایبەتی خەڵکانی سەر بە عەشیرەتەکانی زەنگنە و تاڵەبانی و هەمەوەند و جەباری و داودە و بەرزنجە و کاکەیی و شوان. سەرۆکی شارەوانی کەرکوک، کە دیارە بە کەسانێك دەسپێردرێن سەر بەزۆرینەی خەڵکی شارەکەبن، دەدرانە چەند ناسراوێکی دیاری بنەماڵەی تاڵەبانی نیشتەجێی کەرکوك. لە کۆتایی سەردەمی عوسمانییەکاندا شێخ ڕەئووفی تاڵەبانی سەرۆکی شارەوانی بوو، دیسان شێخ حەبیب تاڵەبانی براشی، لە ساڵی ١٩٣٤ وە تا کۆتایی ١٩٤٨ و، پارێزەر فازیل تالەبانیش لە ١٩٥٣ وە تا ١٩٥٨ هەمان پلەیان پێسپێردرا. لە بنەماڵەی بەرزنجی نیشتەجێی کەرکوکیش، لە نیوەی یەکەمی ١٩٥٩ دا ئەم پلەیە، بە پارێزەر مارف بەرزنجی، درابوو. لە سەردەمی عوسمانییەکاندا چەند کەسێکی بنەماڵە ناسراوەکانی تورکمانی کەرکوکیش، بەتایبەتی لە هەردوو بنەماڵەی قیردارو پیریادی هەمان پلەیان پێسپێردرا، سەردەمی شایانەی عێراقیش، لە بنەماڵەی یەعقوبی، عەبدولمەجید یەعقوبی لە بیستەکانی سەدەی ڕابردوو، شامل یەعقوبی برازاشی لە ١٩٤٩ وە تا ١٩٥٣ ئەم پلەیەیان پێسپێردرا. تا ساڵی ١٩٦٨ کە بەعسییەکان هاتن و دەستیان بەسەر دەستەڵاتدا گرت، هیچ عەرەبێك ئەم پلەیەی بە خۆوە نەبینی، بەڵام لە دوای ئەوەوە ئیتر هەر بە عەرەب دەسپێردرا. یەکەمین عەرەبیش کە ڕژێمی بەعس ئەم پلەیەی دایە مزهر تکریتی خەڵکی کەرکوك بوو، بەڵام ئەوانەی دوای ئەم دانران خەڵکی کەرکوك نەبوون و پەڕیبوونە کەرکوکەوە.

دەوڵەتی عوسمانی پلەی (متسلمیە) ی بە هەندێ بنەماڵەی تورکی دەسترۆیشتووی شارەکە دەبەخشی، بەتایبەتی بە سەرۆکەکانی بنەماڵەی نەوتچی زادە[٧]. ئەم پلەیە تا ڕادەیەکی زۆر لە یاسای دەرەبەگایەتی دەچوو، چونکە ئەو (متسلیمە) ی بە فرمانی سوڵتانی عوسمانی دادەمەزرا، دەبوا، بەرامبەر بەو باجە جۆراوجۆرانەی لە

خەڵکەکەی دەسەند، باجێکی دیاریکراو بە والی بدا. دوای ئەوەی، لە ساڵی ١٨٤٠ دا ئەم ڕێسایە لابرا، بەڕێوەبردنی کەرکوک درا بە ولایەتی شارەزوور و، تا ساڵی ١٨٧٩ش شاری کەرکوک بووە مەڵبەندەکەی، ئیتر لەو کاتەوە کەرکوک بووە (سنجق) واتە پارێزگایەکی سەر بە ولایەتی موسڵ. شێخ ڕەزای تاڵەبانی شاعیری ناسراوی کەرکوک ئەم ڕووداوەی لە دێڕە شیعرێکدا بە زمانی تورکی تۆمارکردووە[8]. ئەم پارێزگایەش تا کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم، قەزاکانی کەرکوک و هەلێر و ڕانیەو ڕواندوز و کویسنجەق و کفری دەگرتەوە. دوای پێکهێنانی دەوڵەتی عێراق، کەرکوک بووە لیوا (واتە پارێزگا) و چوار قەزای؛ مەڵبەندی کەرکوک و کفری و چەمچەماڵ و گوڵی، دەگرتەوە، ئەمجا قەزای گوڵ لە گوندی "کۆشك"ەوە گوێزرایەوە بۆ شارۆچکەی "داقوق"، دواتریش بۆ شارۆچکەی دووزخورماتو، دوای ئەوەی ڕژێمی بەعسی، ناحیەی داقوقی لێدابڕی، ساڵی ١٩٧٦ ئەم قەزایەی خستە سەر پارێزگای سەلاحەدین، قەزای کفریشی دا بە پارێزگای دیالە و قەزای چەمچەماڵیش بە پارێزگای سلێمانی.

سەبارەت بە ژمارەی دانیشتوانی کەرکوکیش، ساڵی ١٩٢١ بەڕێوەبەرایەتییەکانی بەریتانیایی (کە لە ماوەی نێوان ساڵانی ١٩١٨ەوە تا ١٩٢٥، ڕاستەوخۆ حوکمی کوردستانیان دەکرد) بە ١٤٠٠٠٠کەسیان خەمڵاندووەو، بەمجۆرەی خوارێشەوە بەشکراون:

٧٥٠٠٠ کورد

٣٥٠٠٠ تورك

١٠٠٠٠ عەرەب، لەگەڵ ١٤٠٠ جولەکەو ٦٠٠کەسیش کلدانی[9].

سەرژمێری لیژنەی کۆمەڵەی نەتەوەکانیش، کە ساڵی ١٩٢٥، بۆ دیاریکردنی کێشەی موسڵ سەردانی ناوچەکەی کردبوو، وای خەملاندبوو کە کورد ٦٣٪ دانیشتوانی کەرکوك پێکدێنێ، تورکمان ١٩٪ی و عەرەبیش ١٨٪. لە هەمان ساڵیشدا حکومەتی عێراق کوردی بە ڕێژەی ٥٩ەو ٥٪ و تورکمانی بە٢١٪ و عەرەبیشی ١٩و٥٪ خەملاندووە. چونکە لە پێش سەرژمێری ساڵی ١٩٤٧ەوە، سەرژمێریکی ڕەسمی دانیشتوانی عێراق نەبووە، بۆیە زۆربەی سەرچاوە ڕەسمییەکان دانیشتوانی لیواکەیان خەملاندووە. هەندێ سەرچاوەی ڕەسمی کە ساڵی ١٩٣٦ دەرچووە، ژمارەی دانیشتوانی لیوای کەرکوکیان بە (١٨٠٠٠٠) کەس داناوە. دانەری کتێبی (دلیل تاریخ مشاهیر الالویە العراقیە) کە ساڵی ١٩٤٧ دەرچووە، لە بەشی دووەمیدا کە تایبەتە بە لیوای کەرکوك، ژمارەی دانیشتوانی لیواکەی بە "نزیکەی نیوملیۆن کەس داناوە، ئەمە جگە لە خەڵکی سەر بە تیرە ڕەوەندەکان". دیسان تیایدا هاتووە کە "بەزۆری عەرەب لە لای خوارووی خۆرئاوایەوە، بە ڕێکی ناوچە دەشتاییەکاندا نیشتەجێن، خانووەکانیشیان بۆلای خۆرهەلات و باکوور، بۆ ناوەڕاستی لیواکە چووەو تێکەڵ بە کورد بوون"، کوردیش "بەزۆری لەلای باکووری خۆرهەلاتەوە کە بە ناوچە شاخاوییەکانەوە لکاوە، ماڵەکانیشیان بەرەو باشوورو خۆرئاوا بوونەتەوە تا دەگەنە ناوەندی لیواکەو تێکەڵ بە عەرەب دەبن. بەڵام تورکەکان (یان تورکمانەکان وەك باوە) زۆربەیان لە ناوەندی لیواکەدا جێگیرن و تێکەڵ بە کوردو عەرب دەبن، پێکەوە تێکەڵەیەکی سێ لایەنە پێکدێنن کە بە سێ زمان تێکهەڵکێش قسەدەکەن، هەر یەك لەو سێ زمانە کاریگەرێتی دوانەکەی تری پێوەیەو شێوە زمانێکی تایبەتی لێدەرچووە"[10]. نووسەر ناوی ژمارەیەکی زۆر لە پیاوماقوڵانی کورد و تورکمان و عەرەب و کلدان و. . . هتد، کەرکوك دەبات.

وەك تێبینی دەکرێ، زۆربەی نوێنەرانی لیوای کەرکوکی ئەنجومەنی نیابی عێراق کورد بوون، تورکمان دوای ئەوان دێت، ئەمجا عەرەب، کە ئەویش هەر لە چەند خولێکدا، لە چلەکانی سەدەی ڕابردوودا، دوای

جێنشینکردنی عەشیرەتەکانی عوبێد و جبوور لە دەشتی حەویجە، روویداوە. سەرژمێری رەسمی ساڵی ١٩٤٧ یش دانیشتوانی لیواکەی بەپێی نەتەوەکانیان پۆلێن نەکردووە، بەڵام دوکتۆر شاکر خەسباك، لە ناوەندی پەنجاکاندا، رێژەی کوردی لیواکەی لە نێوان ٥١٪و ٥٣٪ داناوە. تاکە سەرژمێری رەسمی، کە خەڵکی لیواکەی بەپێی نەتەوەکانیان پۆلێن کردبێ، سەرژمێری ساڵی ١٩٥٧ە، خشتەی شەشەم کە تایبەتە بەپۆلێنی رەگەزو زمانی دایکی دانیشتوانی لیوای کەرکوك بەمجۆرەیە:

عەرەب (٦٢٠و١٠٩) کەس، بەو عەشایەرانەشەوە کە لە دەشتی حەویجەدا جێنشینکران، رێژەی عەرب لە لیواکەدا بە ٢و٢٨٪ دەخەملێنێ، بەڵام ژمارەی کورد گەیشتە (٥٩٣و١٨٧) کەس و رێژەشیان بە ٣و٤٨٪ دەخەملێنێ، تورکمانیش (٣٧١و٨٣) کەس و رێژەشیان بە ٤و٢١٪ دەخەملێنێ، دانیشتوانانی کلدان و سریانیش لە لیواکەدا (٦٠٥و١) کەس بوون. بۆیە دەکرێ سەرژمێری ساڵی ١٩٥٧ بە تاکە سەرژمێرێك دابنرێ کە، بۆ دیاریکردنی باری دانیشتوانی کەرکوك، پشتی پێببەسترێ. لەبەرئەوەی سەرژمێرەکانی دی کە دواتر کران، نە لە شاری کەرکوك و نە لە سەرتاسەری پارێزگاکەدا، راستی باری دانیشتوان نانوێنن، چونکە کاتێك دەکران کە رژێمی عێراق کەوتە جێبەجێکردنی پاکتاوکردنی بنەچەیی تیایانداو بووە هۆی راگوێزانی دەیان هەزار خێزانی کوردو تورکمان و ئاشوری بۆ دەرەوەی پارێزگاکە، لەگەڵ نیشتەجێکردنی دەیان خێزانی عەرەب، کە لە ناوەراست و خوارووی عێراقەوە هێنرا بوون، لەکەرکوك و پارێزگاکەدا. رژێم بەوەشەوە نەوەستاو، دوای خۆماڵیکردنی ئەو کومپانیا نەوتینە بیانیانەی تا ساڵی ١٩٧٢ لە عێراقدا کاریان دەکرد، ناوی پارێزگاکەی گۆری بە پارێزگای (التامیم) . ئامانجی سەرەکیش لەوەدا گۆرینی ناوە مێژووییەکەی پارێزگاکە بوو بە ناوێکی دی. ناوچەی کەرکوك، تەنیا بۆ ماوەیەکی زۆرکەم نەبێ، کە کورد لە ٢١ ئازاری ١٩٩١ەوە تا سەرەتای نیسانی هەمان ساڵ دەستی بەسەر شارەکەدا گرت، بەردەوام لەژێر دەستەڵاتی رژێمدا ماوەتەوە.

چەند خێزانێکی عەرەب لە (ئال تکریت) و هی دی وەك (حەدیدیین) ، کە زۆربەیان بە پەروەردەکردنی مانگاو گامێشەوە خەریك بوون، لە کەرکوکدا دەژیان و، زۆر لە بینا کۆنەکەی دواناوەندی کەرکوکیشەوە دوور نەبوون. خێزانی تری عەرەب لە شارەکەدا هەبوون، کە لە بەرێوەبەرایەتییەکانی میریدا، بە مەدەنی و سەربازیانەوە، فەرمانبەربوو، یان وەك کرێکارو بەردەست لە کومپانیای نەوتی بەریتانیادا کاریان دەکرد، یان هەندێ پیشەی تریان دەکرد. تا ساڵی ١٩٥٥، دوا ناوەندی کەرکوك تاکە دواناوەندی بوو لەسەرتاسەری لیواکەدا، زۆربەی قوتابییەکانیشی کوردو تورکمان بوون، بەدوای ئەواندا ئەمجا عەرەب و ئاشوری و کلدانی و ئەرمەن دەهاتن. زۆربەی قوتابیانی عەرەبیش کوری فەرمانبەر و سەربازییەکانی تیپی دووی سوپا بوون، کە بارەگاکەی لە شاری کەرکوکدا بوو، یان کوری هەندێك لەو کەسانە بوون کە لە کۆمپانیای نەوتدا کاریان دەکرد. لە کۆنەوە، کورد لە کەرکوکدا بە شێوەیەکی ئاسایی مردووەکانی خۆیان لە گۆرستانی تایبەت بە خۆیان، و تورکمانەکانیش لە گۆرستانی دی، دەناشت، گۆرستانی تایبەتیش بە کلدان و هەروەها جوولەکەش هەبوو. عەرەب، بە هۆی کەمییان لە شارەکەدا، گۆرستانی تایبەتییان نەبووە، عەرەبە تکریتییەکان مردووەکانی خۆیانیان لە گۆری تایبەت بە تورکمانەکان دەناشت. هەر لەبەر ئەم هۆیەشە دەستەڵاتداران لە سەرەتای نەوەتەکانەوە کەوتە دروستکردنی گۆرستانی تایبەت بۆ ئەو عەرەبانەی هاتبوونە کەرکوك، رێی گواستنەوەی تەرمی ئەو عەرەبە شیعانەشیان نەدەدا، کە هاتبوونە کەرکوك، تەرمەکانیان بۆ نەجەفی پیرۆز بگوێزنەوە، گۆرستانی کورد و تورکمانیشیان دەروخان و تێکدەداو، تابلۆیان بە ناوی عەرەبییەوە لەسەر گۆرەکان دادەنا، هەمووشی لە پێناوی خەڵەتاندنی خەڵکدا، بەوەی کە لە دێر زەمانەوە گۆری کۆنی عەرەب لە شارەکەدا هەبووە!

www.kurdistannet.org
23-4-2003 3:28

له هه‌مان كتێبدا باس له‌وه‌ش كراوه كه بنه‌ماڵه‌ی تكریتی له‌كه‌ركوكدا بنه‌ماڵه‌یه‌كی عه‌ره‌بی سه‌ره‌كییه. نووسه‌ره‌كه به‌وردی باسی له‌مێژووی ئه‌و بنه‌ماڵه‌یه‌و ماوه‌ی جێگیربوونی له كه‌ركوكدا كردووه، ئه‌وه‌ش به‌بیر دێنێته‌وه كه له دوو لقی گه‌وره پێكهاتووه، یه‌كه‌میان سه‌ر به یوسف به‌گه‌و زۆربه‌ی ڕۆڵه‌كانیشی له لیوای كه‌ركوك نیشته‌جێبوون، دووه‌میشیان سه‌ر به عومه‌ر به‌گ و زۆربه‌ی ڕۆڵه‌كانیشی له تكریتدا ده‌ژین. باوكیشیان، شه‌بیب كوڕی عه‌لی كوڕی حسێن كوڕی ناسری سه‌رۆك عه‌شیره‌ته‌كانی (عوباده) ی عه‌ره‌بی بووه كه له ناوچه‌ی (حه‌ران) ی سوریایه. نووسه‌ری ئه‌م كتێبه، له زاری به‌ڕێز ÌÈÑÊìÇ ÑåÜã سه‌رۆكی ئه‌م بنه‌ماڵه‌یه‌وه ده‌ڵێ "شه‌بیب ساڵی ١٠٤٨ ی كۆچی، به یاوه‌ری سوڵتان موڕادی چواره‌می عوسمانی، كه په‌نای بۆبردو، بۆ هه‌ڵمه‌تی گێڕانه‌وه‌ی عێراق له فارسه‌كان، له‌گه‌ڵ خۆیدا هێنای"[١١]. دیسان به‌رده‌وام ده‌بێ "باپیره گه‌وره‌ی كۆمه‌ڵه‌كه‌ی به‌شدارییه‌كی گه‌وره‌یان له‌و شه‌ڕه‌دا هه‌بووه‌و سوڵتانیش، به به‌خشینی چه‌ندین گوندو زه‌وی و زاری كشتوكاڵی ناوچه‌ی كه‌ركوك و تكریت، پاداشی ئه‌م بنه‌ماڵه‌یه‌ی داوه‌ته‌وه"[١٢]. ژماره‌ی خانووه‌كانی ئه‌م بنه‌ماڵه‌یه له لیوای كه‌ركوكی ئه‌مڕۆدا نزیكه‌ی ١٥٠ خانووه‌و له ناوچه‌ی نێوان ناحیه‌ی ملحه و شاری كه‌ركوكدان". دوای مردنی عه‌لی به‌گی كوڕی صادق به‌گ، ÑåÜãی كوڕی قادر تكریتی، كه یه‌كه‌مین عه‌ره‌به له‌ساڵی ١٩٦٩دا، واته دوای ده‌ست به‌سه‌راگرتنی به‌عس به‌سه‌ر ده‌سته‌ڵاتی عێراقدا، به سه‌رۆكی شاره‌وانی كه‌ركوك دانرا، بووه سه‌رۆكی بنه‌ماڵه‌كه. سه‌ره‌تای په‌نجاكانی سه‌ده‌ی ڕابردوو، خۆی بۆ هه‌ڵبژاردنی ئه‌نجومه‌نی نائبان پاڵاوت تا كورسییه‌كی تایبه‌ت به یه‌كێك له به‌ڕێوه‌به‌رایه‌تییه‌كانی هه‌ڵبژاردن به‌ده‌ستبێنێ، به‌ڵام سه‌ركه‌وتنی وه‌ده‌ست نه‌هێنا.

ئه‌و عه‌شایه‌ره عه‌ره‌بیانه‌ی له كه‌ركوكدان، گرنگه‌كانیان عه‌شیره‌تی العبید كه له ده‌شتی حه‌ویجه‌دا نیشته‌جێیه. كه "پێشتر له ناوچه‌ی به‌رینی جزیره‌ی باكووری موسڵ نیشته‌جێ ببوو، خانووكانیشیان، كه به‌سه‌ر فوڕاتی ڕاستی جزیره ناوبراوه‌كه‌دا بووه. ماوه‌یه‌كی زۆر له‌وێدا خاوه‌نی هه‌موو شتێك بوو، تا تیره‌كانی (شمر) به‌سه‌ریا زاڵبوون"[١٣]. ماوه‌یه‌كی زۆر په‌لاماردانی یه‌كتر له نێوانیاندا به‌رده‌وامبوو، "بۆ ماوه‌ی ١٠ ساڵ یان زیاتر، به‌ر له‌وه‌ی تیره‌كانی شمر زه‌وییه‌كانی العوبید داگیربكات، ئه‌مه‌ی دواییان ناچاربوو ده‌شتی حه‌ویجه جێبهێڵێ، ئه‌ویش دوای زاڵبوونی به‌سه‌ر به‌یات و عزه‌دا زاڵبوو زه‌وییه‌كانیشی داگیركردن"[١٤]. بۆیه ده‌كرێ بووترێ، ئه‌وان له‌ناوچه‌ی كه‌ركوكدا، دوای كوردو توركمان دێن، به تایبه‌تی كه ئه‌وان ژیانێكی ڕه‌وه‌ندو كۆچه‌رییان به‌سه‌ر ده‌برد، چونكه، تا میری عێراق له ناوه‌ڕاستی سییه‌كانی سه‌ده‌ی ڕابردوودا نیشته‌جێكران، بۆ له‌وه‌ڕگای ئاژه‌ڵه‌كانیان ده‌گه‌ڕان. میری عێراق له سه‌رده‌می وه‌زاره‌تی یاسین الهاشمی ساڵی ١٩٣٥دا، ده‌ستیكرده جێبه‌جێكردنی پڕۆژه‌ی ئاودێری بۆ نیشته‌جێكردنی عه‌شیره‌ته عه‌ربه‌كان له ده‌شتی حه‌ویجه، میری پڕۆژه‌ی ڕاكێشانی ئاوی، له شوێنێكی خۆرئاوای ئاڵتون كۆپرییه‌وه، له ڕێی هه‌ڵگرتنی جۆگه‌وه له ڕوباری زێی گه‌وره، بۆ ژیانه‌وه‌ی ئه‌م ده‌شته به‌رینه‌ی باكووری خۆرئاوای لیواكه، كۆڵییه‌وه[١٥]. مه‌به‌ستی دیاری دروستكردنی ئه‌م پڕۆژه‌یه‌ش ئاوداركردنی ده‌شته‌كه‌و، دابه‌شكردنی بوو له شێوه‌ی (یه‌كه‌ی به‌گه‌ڕخستن) ی كشتوكاڵانه به‌سه‌ر جوتیاره‌كانی لیواكه‌دا، به‌ڵام، له سه‌ره‌تاوه مه‌به‌سته سه‌ره‌كییه‌كه‌ی نیشته‌جێكردنی عه‌شیره‌ته‌كانی عوبیدو جبووری ڕه‌وه‌ند بوو تیایدا. ئه‌وه‌ش له ته‌واوبوونی پڕۆژه‌كه‌دا به ئاشكرا ده‌ركه‌وت، چونكه میری ڕێی نیشته‌جێبوونی هه‌ندێك له عه‌شیره‌ته‌كانی جافی نه‌دا، كه له ناوچه‌ی كفری و كه‌لاردا ده‌ژیان و، بۆ له‌وه‌ڕ گه‌رمیان و كوێستانیان ده‌كرد. هه‌ر ئه‌وه‌ش وایكرد كه، خوالێخۆشبوو حامد جافی قایمقامی چه‌مچه‌ماڵ "ئیداریانه" بگوێزرێته‌وه، چونكه داوای له وه‌زاره‌تی ناوخۆ كرد، تا هه‌ندێك له عه‌شیره‌ته‌كانی جافیش، وه‌ك عه‌شیرته عه‌ره‌به ڕه‌وه‌نده‌كانی عوبێد و جبوور له ده‌شتی حه‌ویجه‌دا نیشته‌جێكات، بۆیه داوای ده‌ستكێشانه‌وه‌ی

خۆیی لەکارەکەی ڕاگەیاند. لەو مشتومڕەی کە لە ئەنجومەنی نائیباندا کرا، مەبەستی دروستکردنی ئەم پرۆژەیە ئاشکرا بوو، چونکە بەرپرسان بێپەردە ڕایان دەگەیاند کە مەبەست لە تەواوبوونی پرۆژەکە نیشتەجێکردنی عەشیرەتەکانی عوبیدە، ئەویش بەهۆی ئەو شەڕوکوشتارە نیمچە بەردەوامەی عەشیرەتەکانی "عزە"ی تەنیشتیانەوە. جا چونکە خەڵکی سەر بەم عەشیرەتە ڕەوەندانە، بەر لە جێگیربوونی دەشتی حەویجەیان، کشتوکاڵیان نەدەزانی، بۆیە میری عێراق چەند ڕێنماییکەرێکی کشتوکاڵی بۆدانان تا فێری کشتوکاڵە جۆربەجۆرەکانیان بکەن. بەمجۆرە، لە بری دابەشکردنی ئەو زەویانە بەسەر گشت عەشیرەتە ڕەوەندەکانی عەرەب و کورددا، تەنیا بەسەر عەشیرەتە عەرەبەکاندا دابەشکرا، ئەوەش بە یەکەمین نیشتەجێکردنی عەرەب لە ناوچەی کەرکوك دادەنرێ. واش پێویستە بڵێین دروستکردنی ئەم پرۆژەیە نەبووە هۆی دەرکردنی کەس لە دەشتی حەویجەدا، چونکە بە هۆی کەم ئاوییەوە، نیمچە چۆڵ بوو، خاوەن ماڵاتی گوندە کوردەکانی نزیکیشی، لەگەڵ خاوەن ماڵاتە ڕەوەندەکانی عەرەب، بە تایبەتی لە بەهاراندا، پێکەوە بۆ لەوەڕاندنی ماڵاتەکانیان ڕوویان تێدەکرد.

پێوەندی نێوان ئەو نەتەوانەی لە شاری کەرکوك و لیواکەدا دەژیان، بە گشتی، پێش هەردوو دەستەلاتدارگرتنەکەی بەعس، یەکەمیان ساڵی ١٩٦٣، باشبوو. بەڵام مێژوو سەبارەت بە هاریکاری کوردو تورکمان، لەبەرەنگاربوونەوەی دەستدرێژیکەران بۆسەر خەڵکی شارەکە، وەکو لە هێرشی ئەندامانی سوپای لیڤی سەر بە سوپای بەریتانی، کە ساڵی ١٩٢٧ کردیانە سەر گەرماوەکانی تایبەت بەژنانی شارەکە، ئەویش بە هۆی شەڕێکی نێوانیان و چەند کەسێکی شارەکەوە، کورد و تورکمان ئازایانە بە گژیانا چوونەوە. ئەم هاریکارییە لە ساڵی ١٩٤٦ یشدا، کە کرێکارانی کۆمپانیا بیانییەکانی نەوت، چەند داوایەکی پیشەییان هەبوو، لە نەتەوە جۆربەجۆرەکانی شارەکە بوون، مانگرتنیان ڕاگەیاند، هێزەکانی پۆلیس، بە فرمانی میری بەرەو ڕوویان بوونەوەو زۆریان لێکوشتن، ئەم کارەساتەش بە کوشتاری گاورباخی کرێکاران ناسراوە. تەنانەت لە دەری شاریش، پێوەندی نێوان عەشیرەتە کوردو عەشیرەتە عەرەبەکان باشبووە، زۆرجار هاوینان کە ماڵاتەکانیان بۆ ناوچە کوردییەکان دەبرد زۆر بەگەرمی پێشوازییان لێدەکراو، هەندێجار، کە ماوەیەکی زۆر بۆ لەوەڕاندنی ماڵاتەکەیان دەمانەوە، پارەیان بە خاوەن موڵکی گوندە کوردییەکان دەدا. سەرەك عەشیرەتەکانی عوبید پێوەندییەکی دیاریان لەگەڵ سەرۆك عەشیرەتەکانی کوردی ناوچەکەدا هەبوو، بەتایبەتی لەگەڵ عەشیرەتەکانی تاڵەبانی و داوەدو کاکەیی و، تەنانەت لەگەڵ چەند پیاوماقوڵێکی کوردو تورکمانی ناو شارەکەشدا، بە تایبەتی لەگەڵ بەڕێز ئەحمەد خانەقاو ئال نەوتچیدا.

وەك پێشتر ئاماژەمان بۆکرد، لە سەرەتای ١٩٦٣وە، بە هاتنی بەعس، بارەکە گۆڕرا، چەکدارانی "حەرەس قەومی"، کە لاوانێکی زۆری تورکمان چووبوونە ڕیزیانەوە، گەڕەکە کوردییەکانیان بۆ ەاڵکراو ئەو گەڕەکانەشیان وێرانکرد کە تایبەت بوون بە هەژارانی کوردو زۆربەشیانیان گرتن و لە بەندیخانەو زیندانیان توندکردن. کودەتاچییەکان دانیشتوانی ١٣ گوندی کوردی نزیك کەرکوك و دەزگاکانی نەوت و، ٣٤ گوندی تری نزیکیشی، کە دەکەوتنە سنووری ناحیەی دوبز (کە ناوە بەعەرەبکراوەکەی الدبس) ە، کۆچپێکردو، عەشایەری عەرەبیان، بە تایبەتی لە ناوەندی عێراقەوە هێناو تیایاندا نیشتەجێکردن و زەوی کەرەسەو شتومەکەکانی کوردەکانیشیان بەسەریاندا بەخشتەوە. لە ماوەی نێوان ١٩٦٣ وە تا ١٩٨٨، لە پارێزگای کەرکوکدا ڕژێم، ٧٧٩ گوندی کورد، بە گۆڕستانەکانیشیانەوە، کاولکرد. ئەم گوندە ئاوەدانانە ٤٩٣ قوتابخانەی سەرەتایی‌و ٥٩٨ مزگەوت و ٤٠ مەڵبەندی تەندروستییان تیادابوو. ڕژێم، بە ئامانجی ڕیشەکێشکردن، هەر بە دەستی ئەنقەست

www.kurdistannet.org

باخ و کێڵگەکانیشی ئاگر تێبەرداو، کانیاوەکانیشی تەقاندەوە. خێزانە دەربەدەرکراوەکانی ئەو گوندانە ٣٧٧٢٦ خێزانی جوتیاران بوون، کە لایەنی کەم هەر یەکەیان پێنج سەر خێزان بووە[١٦]. دواتر وێرانکارییەکە گوندی تورکمانەکان و شیعەشی گرتەوە، بەتایبەتی لە ناحیەی تازەخورماتووی نزیك بە کەرکوك.

بەڵام لەناو کەرکوك خۆیدا، ڕژێم چەند کارێکی تری کرد، کە هەر هەمووی بە دەرکردنی کورد لە شارەکەدا شکایەوە، لەوانە گواستنەوەی ژمارەیەکی زۆر لە فەرمانبەرانی بەڕێوەبەرایەتییە ڕەسمی و نیمچە ڕەسمییەکانی دەوڵەت، بە مامۆستای سەرتایی و ناوەندیشەوە، بۆ ناوەندو باشووری عێراق و، فەرمانبەری عەرەبی لە پارێزگاکانی ترەوە دێنا بۆ جێگرتنەوەیان. ڕژێم ژمارەیەکی زۆریشی لەو کرێکارە کوردانە دەرکرد کە لە دەزگاکانی نەوت کاریان دەکرد، یان خانەنشینی دەکردن، لە جێی ئەوانیش ئەو عەرەبانەی دادەنا کە هێنابوونی، ئەگەرچی بۆ ئەو کارانە کارامەش نەبوون، چونکە زۆربەیان عەشایەر بوون. دەستەڵاتدارانی سەربازی و ئاسایش، کەوتنە دانانی ڕەبایەی سەربازی لە سەر بەرزایی و گردەکانی دەوری کەرکوك و دەزگا نەوتییەکان و، دەوریشیانی مینرێژدەکرد، بە (ناوچەی ئەمنی) یشی دادەناو، نەدەبوا کەس لێیان نزیك بێتەوە. ئەو عەشایەرە عەرەبانەشی چەکدارکرد کە هێنابوونیيە شوێنی کوردە دەرکراوەکان و، بۆ پشتگیری سوپا لە هێرشی سەر گوندە کوردەکانی پارێزگاکەش، یەکەی نیزامیی لەوان و لەو عەرەبانە پێکهێنا کە لە قەزای حەویجەدا نیشتەجێبوون. لەو کارە ڕەگەز پەرستیانەی تر کە ڕژێم دەیکرد، گۆڕینی ناوی قوتابخانەو شەقام و تەنانەت ناوی دوکان و جێگە بازرگانییەکانی ناو کەرکوك بوو، بەو ناوە عەربیانەی کە هیچ پێوەندییەکیان بە مێژووی ناوچەکەوە نەبوو.

ئەوساو ئێستاش، ڕژێم، بە کێشکردنی خێزانی زیاتری عەشایەرە عەرەبەکان و نیشتەجێکردنیان، هەوڵێکی بەردەوامی بۆ بە عەرەبکردنی شاری کەرکوك و شارۆچکە و قەزاو ناحیە و گوندەکانی دا. لە ناو شارەکەدا بە هەزاران خانووی بۆ کێشکراوە نوێکان دروستکرد، یان پارچە زەوی بەسەردا دابەشدەکردن و، بۆ دروستکردنی خانووش پارەو قەرزی بانکی عەقاریی بۆ دابین دەکردن و، لە دەزگا و کارگە میرییەکان، یان لە دەزگای ئاسایش و هەواڵگریە سەربازی و حیزبییەکانیشدا کاری بۆ مەیسەر دەکردن و، چەکیشی دەدانێ، بۆ عەشایەرو خێزانە عەرەبەکانی تریش، کە لە سەر ماڵ و حاڵی کوردەکان دانابوون، بە هەمان شێوەی لەگەڵدا دەکردن و چەکیشی بە هەموویان دەدا. تازە بەتازە ڕژێم فرمانی هەڵکەندنی ١٥٠٠ بیری ئیرتوازی نوێی بۆ کێشکراوە نوێکان داوە، ئەمە جگە لە بیرەکانی دی کە بەو پارەیەی بەپێی بڕیاری ٨٨٦ی ناسراو بە "فرۆشتنی نەوت لە پێناو خۆراك"، هەڵکەنراون[١٧]. لە ساڵی ١٩٩٦یشەوە ڕژێم کاری ڕەگەزپەرستی دی وا دەکات، کە تەنانەت دەستەڵاتدارە ڕەگەزپەرستەکانی "بریتوریا"ش، لە ماوەی دەستەڵاتیاندا، دژ بە ڕەشپێستەکانیان نەکردووە. بڕیاری وایان دەرکردووە، تەنانەت لەگەڵ حوکمی دەستوورەکەشیاندا ناگونجێ، کە هاووڵاتیانی جیا لە عەرەبی ناچارکردووە، لە تۆمارگەی "ئەحوالی مەدەنی"دا نەتەوەی خۆیان بکەنە عەرەب. ئەم کارە، بەر لە ڕێکخستنی سەرژمێری ساڵی ١٩٩٧ جێبەجێکرا. لەو ساکەشەوە بە هەزاران خێزانی کورد، کە قایل نەبوون نەتەوەی خۆیان بگۆڕن، لە کەرکوك و پارێزگاکە دوورخراونەتەوە. ئەوانە لە خێوەتگای بێفەڕ و، زستان و هاوینیش لە سایەی ئاو هەوایەکی ناهەمواردا دەژین.

لە ساڵی ١٩٩١ وەە، دوای دانانی ئەو ناوچەیەی لە سەروو پانە هێڵی ٣٦ وەە دانراو "ناوچەی ئارام"ی پێدەووترێ، هەڵمەتی دەرکردن و ڕاگواستن لە ناوچەکەدا توندو تیژتر بووە. پێشتر ڕژێم، لە ترسی بەرەنگاربوونەوەی پێشمەرگەی کورد، عەشایەری عەرەبی لە باکوورو باکووری خۆرهەڵاتی پارێزگاکە نیشتەجێ

نەدەکرد. بەڵام بێدەنگی دەستەڵاتە کوردییەکە، بە بیانووی "ئیستفزاز" نەکردنی هێزەکانی میری لە ناوچەکانی کەناری هێڵی نێوانیاندا، ئەویش لەسەر ئامۆژگاری ئەمەریکا، ڕژێمی هاندا بۆ کێشکردنی خێزانە عەرەبەکان و نیشتەجێکردنیان لەو ناوچانەدا. بەو پێیە، سنووری ناوچەی نیشتەجێکردن، گەیشتە ئەو شوێنانەی لە خۆرهەڵاتی پارێزگاکەوە بەسەر گوندی (خاڵە بازیانی) دا دەڕوانێ و (یارولی) ش لە باکوورییەوە. پێشتر ڕژێم نەیدەتوانی کەس بێنێتە ئەو ناچانەوە. پێویستە لێرەدا ئاماژە بە هەڵوێستی لایەنە بەرهەڵستکارەکانی عێراقیش بکرێ، کە بێدەنگی و ئاماژە نەکردنە بە ڕفتارەکانی ڕژێم لە کەرکوك و ناوچەکەدا، بگرە هەندێکیان دروشمی وا هەڵدەگرن کە لە ناوەرۆکدا هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ قسەکانی ڕژێم و هەندێك لە دەوڵەتە ناوچەییەکاندا نییە.

ئەوە کورتەیەکی باری ژیانی خەڵکی کەرکوك و ناوچەکانی تری کوردستانە، کە هێشتا لە ژێر دەستەڵاتی ڕژێمی عێراقدایە. ڕژێم، ئەم سیاسەتەی کە لەگەڵ بڕیاری ئەنجومەنی ئاسایشی ٦٨٨دا ناگونجێ، پێڕەو دەکات، بێئەوەی ئەمەی دواییان نارەزایی دەربڕێ، یان تەنانەت داوای ڕاگرتنی بکات. بەڵام یەکبینە، دەنگ لە ڕێکخراوانی بایەخدەر بە مافی مرۆڤ و چەند پەرلەمانتارێکی خۆرئاواییەوە دژ بەم سیاسەتە بەرزبۆتەوە، کە پێشێلی چەمکی ئاساییترین مافی مرۆڤن. لە ناوەڕاستی ئایاری ٢٠٠٢دا، دەنگی پەرلەمانی ئەورووپاش، بۆ نارەزایی دەربڕین دژ بەو سیاسەتەی ڕژێم، کە لەگەڵ بڕیاری ٦٨٨ی ئەنجومەنی ئاسایشدا ناگونجێ، هاتە ڕیزی ئەو دەنگانەوە.

١ [illegible] 1947 [illegible] 55

2 فەرهەنگی ئەعلام (بەزمانی تورکی عوسمانی) دنانی شمس الدین سامی، چاپخانەی مهران، ئەستەنبوڵ ١٣١٥ی کۆچی ١٨٩٨ی زاینی.

3 [illegible] سەرچاوەی پێشوو؛ لا 284

4 سەرچاوەی پێشوو، لا٣٠١

٥ عبدالمجید فهمی حسن، سەرچاوەی پێشوو، لا٥٨

٦ عبدالمجید فهمی حسن، سەرچاوەی پێشوو، لا٥٩

7 عبدالمجید فهمی حسن، سەرچاوەی پێشوو، لا٢٨٤

8 [illegible] کەرکوك، [illegible] (1835 1910) ؛ لە دێڕە شیعرێکدا بە زمانی تورکی، ئەم ڕووداوە مێژووییەی تۆمارکردووە.

٩ ئەم خەملاندنە لە ئەرشیفی تۆمارگە پارێزراوەکانی کتێبخانەی ستۆکهۆڵمەوە وەرگیراون، چونکە سوید یەکێك بووە لەو دەوڵەتانەی سەرپەرشتی ڕێکخستنی ڕیفراندۆمی دوا ڕۆژی موسڵیان کردووە، بەر لەوەی ساڵی ١٩٢٥ بە دەوڵەتی عێراقەوە بلکێنرێ.

١٠ [illegible] 57. لە ووتارێکدا بە ناونیشانی: ([illegible]) هاتووە، کە گرنگترین عەشیرەتی لیواکە ئەمانەن:

١) عەشیرەتی جاف، کوردەو سەرۆکەکەشی کەریمی فەتاح بەگە

٢) عەشیرەتی تاڵەبانی، کوردەو لە ناحیەکانی سەر بە مەڵبەندی قەزای گوڵ و ناحیەکانی داقوق و قادرکەرەم نیشتەجێیەو، سەرۆکەکەشی شێخ حەبیب تاڵەبانییە

٣) عەشیرەتی زەنگەنە، کوردەو، لەناحیەی قادرکەرەم نیشتەجێیەو سەرۆکەکەشی هادی ئاغایە.

٤) عەشیرەتی جەباری، کوردەو لە ناحیەی قادرکەرەم نیشتەجێیە و سەرۆکەکەشی سەید محەممەدی جەبارییە.

٥) عەشیرەتی شوان، کوردەو لە هەردوو ناحیەی شوان و ئاغجەلەر نیشتەجێیە.

٦) عەشیرەتی هەمەوەند، کوردەو لە قەزای چەمچەماڵ نیشتەجێیە و سەرۆکەکەشی ئەمین ئاغایە.

٧) عەشیرەتی داودی، کوردەو لە هەردوو ناحیەی داقوق و توزخورماتوو نیشتەجێیەو سەرۆکەکەشی داود بەگ و ڕەفعەت بەگە.

٨) عەشیرەتی کاکەیی، کوردەو لە ناحیەی داقوق نیشتەجێیە و سەرۆکەکەشیان سەید عەلی و سەید فەتاحە.

٩) عەشیرەتی بەرزنجی، کوردەو لە سەنگاو نیشتەجێیە و سەرۆکەکەشی شێخ قادرە.

١٠) عەشیرەتی العبید، عەرەبەو لە ناوچەی الشبیجەی سەر بە ناحیەی داقوق نیشتەجێیە سەرۆکەکەشی شێخ حسێن عاسیەیە.

١١) عەشیرەتی جبور، عەرەبەو لە گوندەکانی ناحیەی الملحەی سەر بە مەڵبەندی لیوا نیشتەجێیە.

١٢) عەشیرەتی الکوروی، عەرەبەو لە گوندەکانی ناحیەی قەرەتەپەی سەر بە قەزای کفری نیشتەجێیەو سەرۆکەکەشیان ساڵح الخلفە.

١٣) عەشیرەتی بەیات، عەرەبەو لە ناحیەی دووز نیشتەجێیە.

سەیری ووتارەکەی خەسرەو گۆران ([illegible]) لە لاپەڕە ٦ی هەفتەنامەی (خەبات) ی ڕۆژی ١٨ی تشرینی دووەمی ٢٠٠٢، بکە.

[11] [illegible] هەمان سەرچاوە؛ لاپەڕە 289.

[12] هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ١٨٩.

[13] هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٣٣٨.

[14] هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٣٣٩

[15] [illegible] 1999 [illegible].

[16] بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە سەیری سەرچاوەی پێشوومان بکە، لا١٠٣ و دواتری.

[17] ئەوە لە ڕاگەیاندنێکی وەزیری ئاودێری عێراقییەوە هاتووە کە لە بەردەم، ئەوەی کە ئەنجومەنی نیشتمانی عێراقی پێدەووترێ، ووتوێتی، وەك لە ڕۆژنامەی ([illegible]) ی ژمارەی ٢٦ی تشرینی دووەمی ٢٠٠٢دا بڵاوکراوەتەوە. سەیرەکە لەوەدایە ئەو پارەیەی بۆ هەڵکەندنی ئەم بیرانە خەرجدەکرێ، لەو پارەیەیە کە نەتەوە یەکگرتووەکان، لەو پرۆژەیەی کە نەوت بەرامبەر خۆراکی پێدەووترێ، دابینی کردووە، بەو پێیە ئەو پارانە بەمەبەستی بەعەرەبکردنی کەرکوك ناوچەکە بەکاردێنرێ.

لەندەن: لە ١١ی کانونی یەکەمی ٢٠٠٢دا نووسراوە

دیڵفت: لە ٨ی کانونی دووەمی ٢٠٠٣دا وەرگێڕراوە

تێبینی کوردستان نێت:

ئەم نووسینە دەربڕینی بیروبۆچونی خاوەنەکەیەتی، کوردستان نێت لەناوەڕۆکەکەی بەرپرسیار نییە.